

Makale türü / Article type: Araştırma / Research

Some Observations on the Developments in Artvin and its Vicinity at the Beginning of the First World War

Birinci Dünya Savaşı Başlarında Artvin ve Çevresindeki Gelişmelere Dair Bazı Tespitler

Dr. Mustafa Fırat GÜL

Azm-i Milli Sanayi ve Bilim Müzesi, mustafafiratgul@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9023-4131

Abstract

One of the biggest events the world has ever seen is the first World War. Before and after, the effects of this great war, which affected close to the entire world with its causes and consequences, are felt even today. As well as the first World War, why and how the Ottoman Empire entered this war has been debated for a century. The parallel will and rule of the Germans in the Ottoman State, which was first secret and then obvious, significantly affected the fate of the Turks. The Caucasus is the first front where the Ottoman Empire fought and suffered great losses, sometimes as a result of the persuasion of German officers, sometimes as a result of their command. Artvin and its surroundings are the scene where the Ottoman Empire opened the curtain in the First World War. The first clashes with the Russians happened here. The small troops serving on the Ottoman-Russian border, especially the organization-ı Mahsûsa volunteers, despite all the impossibilities, were more technologically equipped and made an effort against the Russians who used the large railway from there. Some events at the beginning of the First World War in Ardanuç, Arhavi, Borçka, Hopa, Kemalpaşa, Murgul, Şavşat and Yusufeli, which are the districts of Artvin today, are evaluated according to documents in the Ottoman Archive.

Keywords: First World War, Caucasian front, Ottoman State, Russia, Artvin, Teşkilât-ı Mahsûsa (Organization Specific), Yusuf Rıza Bey.

Extended Abstract

The first World War is one of the most important events in terms of world history and Turkish history. It can be said that the destructive effect and other effects of this war were felt by close to the entire world. As a result of German pressure, the Ottoman State, which was involved in the war, was forced to experience a result that it never expected. Of course, it may not be worthwhile to remind here that the Germans think only of their own interests, but it should be reminded that the same Germans threw the Turks into the fire at some points. Between November January (1914) and January (1915), the Ottoman navy under the command of German admiral Souchon bombed the Eastern Black Sea coast, especially Kemalpaşa and Hopa, killing Turkish forces and the people. On 29 October, Souchon engaged the Ottoman Empire in a war with the Ottoman Empire. Here, the "He who leaves you wounded will kill you" rule should come to commemorate. Because the Ottoman State, which could not deal a fatal blow to the Russian Navy on October 29, paid the bill very bitterly. This issue, which significantly affects the course of the war, must be fully analyzed.

Cities along the border have seen relatively much more occupation and suffering in the interior. Artvin and its surroundings, located in the northeast of Turkey, are also like this. Not only in this region, but also in the last two centuries, the nation that the Ottoman Empire fought the most was the Russians. Russia, which could not even be a state at the time when the Ottoman State was the most powerful, has shown a serious development over time. Almost a few centuries later, the roles have changed. Instead of a Russia that feared and feared the Ottoman Empire, it was an empire that was lost against it in almost every war. After the Battle of Prut of 1711, the Ottoman State was victorious in a single battle (Crimea). In this war, there is also conditional assistance from European states. In exchange for the aid, the situation that arose after the gains of the European states, which they tore from the

Ottoman State, has crossed the lining of the face. Looking for an opportunity to avenge the Crimean War, Russia got its wish in 1877.

It was the Ottoman state that succumbed to the Ottoman-Russian war of 1877-78. Elviye-i Selase (Batumi, Ardahan and Kars), which fell into the hands of the Russians at the end of the war, was on the agenda of the states in the region for a long time. Ottoman subjects in these cities forced migration to Istanbul and Anatolia. Those who emigrated necessarily settled in Anatolia and the lands that were not lost in the Balkan geography. A significant number of European states, especially the Russians, have made various plans to completely expel the Turks from Anatolia, not only from the region. Even the Treaty of Berlin (1878), which seemed to be in the interest of the Ottoman State in zahirde, again showed the true intent of the European states.

It was not possible for the Ottoman Empire to accept Batumi, Ardahan and Kars into the hands of the Russians. 1877-78 Ottoman-Russian war to reclaim the territory lost in the opportunity was sought. The discomfort from Russia's domination over the Caucasus has increased in recent times. Because of this, the expulsion of Russia from the Caucasus was very important for the Ottoman State. Ottoman surveillance was the obstacle to the centuries-old plans of the Russians. The Ottoman Empire was also trying to follow events in the region and around the world.

In the early 1900s, there was serious political unrest in Russia. The Depression created by the Russo-Japanese war of 1904-1905 on Russia, interestingly, again led to the recovery of the same Russia. In the same years, both the Ottoman state and Russia were forced to experience internal turmoil. Both states experienced legitimacy. A great war, which many states around the world have been waiting for for a long time, would begin without delay. States had actually ended their search for friends and enemies before the war, determining their ranks. In assessing the entry into the First World War, Hart said, "nations take a traditional view of war, and only 19. Which is modified with the events of the century 18. He uses the phrase" entries with the system of the century".

Looking at the developments just before the first World War, it can be seen that the Ottoman State actually remained in between. It is long overdue for him to investigate and decide who he will approach, which state he will act with, which will be in his interest. In this regard, senior managers presented many ideas, and again many negotiations were held. It is the Turkish-German political alliance treaty of 2 August 1914 that obliges the Ottoman state and Germany to participate in the fateful partnership and in the same alliance in this great war, which the world sees as the first. After that, a reason was sought for the inclusion of the Ottoman Empire in the war. The plan of the Germans and the instructions of Ismail Enver Pasha were united and war was opened against the Russians.

For the Ottoman state, the curtain on the land battles of the first World War was opened in and around Artvin. The organization-I Mahsûsa began its activities in the region before it was months before the official entry into the war. At first, the Turkish troops were successful in preparing their racists and religious people under Russian rule for a mass rebellion, damaging the enemy's transport and communication networks on the Caucasian front.

The people living under occupation since the '93 War were not peaceful. The Muslim people, who had been waiting for the Ottoman Empire to succeed for years, also knew that if there was a failure, the Russians would be punished to the point of brutality. Although there were successes at the beginning of the war and in some positions, there were also hard-to-compensate defeats due to the lack of soldiers-weapons-ammunition. Elected official bulletin published by the ministry that gives information about the latest situation on fronts in Artvin and explaining where the enemy has been repulsed the Russians in strength and in some places murgul "you're in a war zone" was asked to create the mood. However, there is a clear failure, the suffering of the soldier and the people. Almost every administration throughout history has never wanted the public to know about the failure. No government has easily admitted the failure to learn in the end. Here is such a case.

Before the spring of 1915, Artvin and its surroundings were briefly dominated by Turks, and soon the territory was completely dominated by Russia. In particular, there is a massacre of Muslims by Armenians. Muslims, the inhabitants of the Russian state, were punished for their support of Turkish troops. In Russia, in 1917, if it were not for the Bolshevik uprising and the revolution on October 28, 1917, the persecution in the region would continue. After the signing of the Erzincan Treaty on 18 December 1917, the suffering of the Muslims could be said to have ended significantly. By 1918, the Treaty of Brest-Litovsk was made, and after that Batumi, Ardahan and Kars became Turkish territory again.

Keywords: First World War, Caucasian front, Ottoman State, Russia, Artvin, Teşkilât-ı Mahsûsa (Organization Specific), Yusuf Rıza Bey

Özet

Dünyanın gördüğü en büyük olaylardan birisi Birinci Dünya Savaşı'dır. Öncesi ve sonrasıyla, sebepleri ve sonuçlarıyla dünyanın tamamına yakınına etkilemiş bu büyük savaşın tesirleri günümüzde bile hissedilmektedir. Birinci Dünya Savaşı kadar Osmanlı Devleti'nin bu savaşa neden ve nasıl girdiği de bir asırdan bu yana tartışılmaktadır. 20. yüzyıl başlarından itibaren, Almanların Osmanlı Devleti'nin ordusundaki önce gizli sonrasında aşikâr olan iradeye ve idareye dahil Türklerin kaderini önemli ölçüde etkilemiştir. Alman subayların bazen ikna gücüyle bazen emrivaki tavırları neticesinde savaşa giren Osmanlı Devleti'nin savaştığı ve büyük kayıplar verdiği ilk cephe Kafkas'tır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda perdeyi açtığı sahne Artvin ve çevresidir. Ruslarla yapılan ilk çatışmalar burada olmuştur. Başta Teşkilât-ı Mahsûsa gönüllüleri olmak üzere Osmanlı-Rus sınırında görev yapan küçük birlikler bütün imkânsızlıklara rağmen teknolojik yönden daha donanımlı, büyük oranda demiryolunu kullanan Ruslar karşısında elden gelen gayreti göstermişlerdir. Bugün Artvin'in ilçeleri olan Ardanuç, Arhavi, Borçka, Hopa, Kemalpaşa (Makıryal), Murgul, Şavşat ve Yusufeli'nde Birinci Dünya Savaşı başlarındaki bazı olaylar Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi, Rusya, Artvin, Teşkilât-ı Mahsûsa, Yusuf Rıza Bey.

GİRİŞ

Sınırdaki şehirler iç bölgelere nispeten çok daha fazla işgal görmüş ve acı yaşamıştır. Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Artvin ve çevresi de böyledir. Sadece bu bölgede değil Osmanlı Devleti'nin son iki asır boyunca en çok savaştığı devlet Rusya olmuştur. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde bir devlet bile olamayan Rusya, zaman içerisinde ciddi bir gelişme göstermiştir. Âdeta birkaç asır sonrasında roller değişmiştir. Osmanlı'dan korkan, çekinen bir Rusya yerine korkulan, neredeyse her savaşta kendisine karşı kaybedilen bir imparatorluk olmuştur. 1711 Prut Savaşı'ndan sonra tek bir savaşta (Kırım) Osmanlı Devleti galip çıkmıştır. Bu savaşta da Avrupalı devletlerin şartlı yardımı söz konusudur. Yapılan yardımın karşılığında Osmanlı Devleti'nden koparıldıklarıyla, Avrupalı devletlerin kazancı sonrasında ortaya çıkan durum "astarı, yüzünden pahalıya gelmek" deyimine uygun düşmektedir. Kırım Savaşı'nın intikamı için fırsat arayan Rusya 1877'de Osmanlı Devleti ile yeni bir savaşa girişmiştir.

1877-78'deki Osmanlı-Rus Harbi'nden yenik çıkan taraf, Osmanlı Devleti'ydi. Savaş sonunda Rusların eline geçen Elviye-i Selâse¹ uzunca bir süre bölgedeki devletlerin gündeminde yer almıştır (Aydın, 1995: 68). Bu şehirlerdeki Osmanlı tebaası İstanbul ve Anadolu'ya göçe zorlanmıştır. Zorunlu olarak hicret edenler Anadolu'ya ve Balkan coğrafyasında kaybedilmemiş topraklara yerleşmişlerdir (Okatan, 2019: 12). Ruslar başta olmak üzere Avrupalı devletlerin önemli bir kısmı Türkleri sadece bölgeden değil Anadolu'dan tamamen atabilmek için çeşitli planlar yapmışlardır. Ayastefanos ile kıyaslandığında Osmanlı Devleti'ne daha az zararlı olarak değerlendirilen Berlin Antlaşması (1878) bile Avrupa devletlerinin Türklerin dostu olamayacağını göstermiştir (Yapıcı, 2011: 210).

Batum, Ardahan ve Kars'ın Rusların eline geçmesi Osmanlı Devleti'nce kabullenilmesi mümkün olmamıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde kaybedilen toprakların geri alınması için fırsat kollanmıştır. Rusya'nın Kafkasya üzerindeki tahakkümünden rahatsızlık son dönemlerde iyice artmıştır. Bundan dolayıdır ki Rusya'nın Kafkasya'dan atılması Osmanlı Devleti için çok önemli olmuştur (Uzunçakmak, 2009: 10). Her iki devlet de bölgedeki gelişmeleri yakından izlemiştir.

¹ Elviye-i Selâse, Osmanlı Devleti döneminde üç livanın (Batumi, Ardahan ve Kars) ortak adıydı.

1900'lü yılların başlarında Rusya'da ciddi bir siyasi huzursuzluk söz konusuydu (Devlet, 2009: 467). 1904-1905 Rus-Japon savaşının Rusya üzerinde yarattığı çöküntü, ilginç bir şekilde yine aynı Rusya'nın kendisini toparlamasını sağladı (Karaca, 2016: 5). Aynı yıllarda hem Osmanlı Devleti hem de Rusya iç karışıklıklar yaşamak zorunda kaldı. Her iki devlet de meşrutiyet deneyimi yaşadı. Dünyadaki birçok devletin epeydir beklediği büyük bir savaş çok gecikmeden başlayacaktı. Devletler dost ve düşman arayışlarını aslında savaştan önce bitirmiş, saflarını belirlemişti. Birinci Dünya Savaşı'na dair araştırmalarıyla bilinen Basil L. Hart, "Milletler savaşa geleneksel bakış açısıyla ve sadece 19. yüzyılın olaylarıyla değişikliğe uğrayan 18. yüzyılın sistemiyle girdiler" (2018:36) değerlendirmesi makul görünmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki gelişmelere bakıldığında Osmanlı Devleti'nin aslında arada kaldığı görülebilir. Kime yanaşacağını, hangi devletle hareket ederse menfaatine olacağını araştırması ve karar vermesi oldukça gecikmiştir. Bu hususta üst düzey yöneticiler tarafından birçok fikir sunulmuş ve yine birçok görüşme yapılmıştır. Dünyanın ilk olarak gördüğü bu büyük savaşta Osmanlı Devleti ile Almanya'yı kader ortaklığına ve aynı ittifak içerisinde yer almaya mecbur eden 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman Siyasi İttifak Antlaşması'dır. Sonrasında artık Osmanlı'nın savaşa dâhil edilmesi için bir sebep aranmıştır. Almanların plânıyla İsmail Enver Paşa'nın talimatı birleşmiş ve oldubittiyle Ruslara savaş açılmıştır (Gül, 2020a:1110).

Meclis-i Mebusan'ın bile haberdar olmadığı, Osmanlı üst düzey yöneticilerinden yalnızca Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam Said Halim Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше, Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey ve Harbiye Nazırı İsmail Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde Almanlarla yürütülen bu ittifak anlaşmasından sadece bir hafta sonra önemli bir olay gerçekleşmiştir. 10 Ağustos 1914'te, Akdeniz'de İngiliz donanmasının takibinden Çanakkale Boğazı istikametine doğru kaçan Goeben ve Breslau adlı Alman gemileri Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Osmanlı Devleti resmî olarak savaşa dâhil olmadığından tarafsızlık hükümleri gereğince bu iki geminin orayı terk etmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin kararı sürpriz oldu ve Goeben ve Breslau'nun satın alındığı açıklandı (Gül, 2020b: 743). "*Fakat gemilerdeki Alman komutan ve personeli değiştirilemediği gibi, bu gemilerin komutanı olan Amural Şuson [Souchon] Türk donanma komutanlığına atandı¹. Böylece bu amirale, Osmanlı İmparatorluğunun Almanya safında harbe girmesine sebep olacak olayları meydana getirmesi fırsatı verilmiş oluyordu*" (Göymen, 1969:4).

Seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından izleyenlerden Rusya'nın İstanbul elçisi Girs; Sazonov'a çektiği telgrafında Türklerin, Almanların yanında savaşa girmesini önlemenin önemini anlatmaya çalışmıştır (Ağaoğlu, 2018: 69, 70). Fakat sadece Ruslar değil İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni takip ettikleri politikayla karşılıklarına almışlardır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde 2 Ağustos tarihli Alman Askerî İttifakı ve 29 Ekim'deki Karadeniz Harekâtı doğrudan etkili iki olaydır (Alkan, 2020: 291). Dönemin önemli aktörlerinden olan Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın günlüğündeki ifadeler olayın arka plânını anlayabilmek adına mühimdir (2014:453-454).

"... Maatteessüf, sabah donanmamızın düşman donanmasıyla harbe tuttuğu haberi geldi ve hemen dönmeye mecbur olduk. Alman erkan-ı harbiyesi ile temas eden [...] mezkûr erkan-ı harbiyenin bizden şunları istediğini anladık: Hemen Karadeniz'e hareket, Mısır istikametinde mümkün mertebe çabuk ilerlemek, Cihad-ı mukaddes ilan etmek. Ben

¹ "9 Eylül 1914'te Bahriye Nezareti, Amiral Souchon'u donanma birinci komutanlığına atarken o esnaya kadar donanma birinci komutanlığı görevini yapmakta bulunan Yarbay Arif'i de donanma ikinci komutanlığına atamıştır. Ayrıca Yavuz dretnotunun ikinci komutanı Binbaşı Madlung, filotilla komodorluğuna atanırken, Souchon'un Alman kurmay subayı Binbaşı Wilhelm Busse, Türk kurmay subayı ise Yarbay Enver Bey olmuşlardır" (Tuna, 2014, s, 203).

bunların üçünü de saçma addediyorum. Fakat ne yapalım, madem ki müttefik! Dik Alman kafası, laf anlatmak da kabil değil. Bir kere de harp başlamış Artık olacak! Harp nasıl başladı: Donanma kumandanına şöyle bir emir hazırlanmış idi: "Rus donanmasını mahvederek Karadeniz hakimiyetini kazanınız".

Karadeniz Baskını sonrasında Rusya'dan bir anlamda özür dilenerek çatışmaya Rus filosunun sebep olduğu, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını devam ettirmek istediği notayla bildirildiyse de aynı gün Rus elçisi İstanbul'dan ayrılmıştı. Rusya ile aynı safta yer alan İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler (Özçelik, 1999: 99). Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olan Osmanlı Devleti'nin açtığı ilk cephe Kafkas Cephesi'dir. Balkan Savaşları'nın acısını unutamayan ordunun aynı zamanda eksikleri de vardı. Yeni bir savaş için seferberlik bile tamamlanamamıştır. Türk ordusu bir yandan noksanları tamamlamaya çalışırken diğer yandan Ruslarla mücadele etmiştir (Eksik, 2018:291). Ulaşım önemli bir meseledir. Rusların demiryolu Sarıkamış'a kadar uzanırken Osmanlı Devleti'nin bundan mahrum olduğu unutulmamalıdır. Kafkas Cephesi'nde savaşan askerlerin ya da gönüllülerin mektuplarından anlaşılmaktadır ki Türk ordusu düşmandan daha çok soğukla, yoklukla, gıdasızlıkla, ilaçsızlıkla, kıyafetsizlikle hatta cephanesizlikle savaşmıştır (Gül-Uzun, 2020:235).

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA DÂHİL OLMASINDAN ÖNCE KAFKAS CEPHESİ SOL KANATTAKİ BAZI GELİŞMELER

Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli bir antlaşma imzalamadan önce de Ruslar tarafından "düşman" görülüyordu. Onun içindir ki 1914 Ağustos'unun ilk günündeki Trabzon Valisi Samih Rifat Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgraf Rusya'nın âdeta yangın çıkarmak için kıvılcım beklediğini göstermektedir. Telgrafa göre Osmanlı bayrağı taşıyan motorlar Batum'da bekletilmektedir. Batum sahillerinde yeniden savaş tahkimatı inşasına başlanmıştır. Batum'da tüm nakliye araçları kullanılarak tahkimatlara gece gündüz cephane ve toprak taşınmakta, geceleri sokağa çıkma yasağı uygulanmaktadır. Gaz ve un ihracatının yasaklandığı ancak Hopa sınırına asker yığılıp yığılmadığının henüz bilinmediği de yine telgraftaki bilgilerdendir (BOA, DH. ŞFR, 435/7).

1.1. Askerî Birliklerin Hareketleri

Dâhiliye Nezareti'ne Ağustos'un ilk haftasında gönderilen telgraflar incelendiğinde Artvin ve çevresindeki hareketlilik daha iyi anlaşılmaktadır. Ruslar Iğdır, Kağızman ve Revan'da kuvvetler toplamaya başlamış, sınırdaki birliklerini Sarıkamış ve Artvin'e çekmiş, Kafkasya genel valiliği Osmanlı sınırında çatışmaya girilmemesine dair kesin emir vermiştir (BOA, DH. ŞFR, 435/39). Trabzon Valiliği başta olmak üzere kaymakamlıklar, nahiyeler sınırdaki gelişmeleri dikkatlice takip ederek sağlıklı bilgi elde edebilmenin gayretindedir. Hopa Kaymakamlığı'nın elde ettiği istihbarata göre, Ruslar hudut kulelerine sadece birer bekçi bırakarak tüm asker ve malzemeyi Çoruh Vadisi'nin diğer tarafına çekmiş, Artvin ve Batum'da gece gündüz tahkimat inşa etmektedir. Batum'a 40 bin ve Murgul'a üç tabur asker yerleştirilmiş, Kiskim Kazası'na bağlı Kobak [Yüksekoba] sınırı karşısında da tahkimat yapmıştır. Osmanlı ile muhakkak bir savaşa hazırlanan Rusya, fırtına öncesindeki sessizliği iyi değerlendirebilme amacındadır (BOA, DH. ŞFR, 435/59). Çoruh Vadisi'ndeki askerî yığınağı Batum yakınındaki Kapandibi ile Borçka ve Acara mevkiilerinde; 50-60 bin kişiden oluşan Kazak kuvveti de Kobak [Yüksekoba] karşısında bulunmaktadır (BOA, DH. ŞFR, 435/63). 15 bin kadar asker bulunan Sohum'da büyük bir askerî hastane kurulmuş, Sohum ve Batum istihkâmları korunaklı hâle getirilmiştir. Ayrıca, Kars yakınlarında çok sayıda asker bulunması, Kazaklardan müteşekkil yeni asker gruplarının gelip, Gürcü askerlerin geri bölgelere gönderilmesi halkın endişesini artırmıştır (BOA, DH. ŞFR, 436/8).

Ağustos'un ikinci haftasına gelindiğinde, Ruslar hazırlıklarını hızlandırmıştır. Batum'dan Kars ve Sarıkamış'a trenle sevkiyat yapan Ruslar, Batum şehri etrafındaki tahkimat inşasına geceli gündüzlü

devam etmiştir. Diğer taraftan sınırdaki başlattığı tahkimat ve yığınağa son vererek askerlerini tamamen çekmiş ve sadece karakollarda birkaç askerini bırakmıştır (BOA, DH. ŞFR, 436/105).

Osmanlı Devleti, gözünün önünde cereyan eden bu olaylar karşısında neler yapabileceğini değerlendirerek savunma için bazı tedbirler düşünmüştür. Trabzon Valisi'nin fikrine göre Trabzon ile Hopa arasındaki sahilin denizden ve karadan korunması için 600 kişilik bir tabur oluşturulması gerekmektedir. Bu taburun yarısı kayıklarla denizde ve diğer yarısı da karada görev yapacaktır. Devletin durumu iyi olmadığından bahsi geçen taburda görev yapacak milis kuvvetlere silah bile temin edemeyeceğini itiraf etmiştir. Tabur için sadece maaş ve erzak masrafı yapacak devletin isteği silahların milislerce temin edilmesidir (BOA, DH. ŞFR, 437/81).

26 Ağustos 1914 tarihinde, Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgraf bundan önceki bilgileri bir anlamda boşa çıkararak, Dâhiliye Nezareti başta olmak üzere hükümeti rehavete sürükleyerek yanlış karar almaya sevk edebilecek içeriğe sahiptir. Buna göre *Batum'daki istihkâmlar yüzeysel olarak tamir edilerek buraya yeni toplar yerleştirilmiş ancak Batum'daki asker sayısı artırılmamıştır. Sınırlara da asker yığılmamıştır. Hatta Borçka ve Çoruh (Artvin) taraflarına yerleştirilen askerlerin geri çekilerek Alman cephesine gönderilmiştir. Buralara takviye için sadece bir bölük Kazak gönderilmiş, Borçka bölgesindeki yol yapımı ise Kars'a kolay ricat için düşünülmüştür. Kısacası Rusların tüm faaliyetleri savunmaya yöneliktir ve Gürcüler şimdilik isyan durumunda değildir.* Ama asıl dikkati çeken husus Vali'nin telgrafındaki son kısımdır: *“Rus kamuoyu Osmanlı Devleti'nin yaptığı hazırlıklardan dolayı korku içindedir”* (BOA, DH. ŞFR, 438/87). Aynı valinin eylül başlarındaki telgraflarında da Rusların Osmanlı'dan çekindiği tekrarlanmıştır (BOA, DH. ŞFR, 439/69; BOA, DH.ŞFR, 439/99; BOA, DH.ŞFR, 440/20).

Erzurum Vali Vekili Defterdar Cemal Bey 13 Ekim 1914'te Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafında Üçüncü Ordu Komutanlığı'nın elde ettiği istihbaratı yazmıştır. Buna göre Rusya'da *teşkil edilen Ermeni çeteleri*, Artvin yakınlarındaki Kobak (Yüksekoba) ve Melo (Sarıbudak)¹ köyleri arasından sınırı geçerek Yusufeli Kazası'na bağlı Hodiçor Nahiyesi'ne (Sırakonaklar) kadar ilerlemeyi planlamıştır. Bu konuda tedbir alınması ve bu çetenin sınırı geçmesine izin verilmemesi konusunda gereken yerlere talimat verilmesi istenmiştir (BOA, DH. ŞFR, 444/47). Bir gün sonra tarihli (14 Ekim 1914) telgraf Trabzon valisinin Ağustos sonlarındaki bilgilendirmesinin gerçekle ilgisi olmadığını, bölgede âdeti satranç oynandığını göstermektedir. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın komutanlarından olan Yenibahçeli Nail Bey'in güvenilir bir Müslüman muhbirden aldığı istihbarat şöyledir (BOA, DH. ŞFR, 444/64)

- Rusya, Batum ve çevresinde çıkartma yapmaya müsait sahillere istihkâmlar yapmakta ve bu bölgede toplam 6000 asker ve 300 top bulunmaktadır,
- Kars ve Artvin bölgesindeki birlikler hareket hâlinindedir,
- Artvin'de 2000 Kazak piyadesi bulunmaktadır,
- Ruslar, özellikle Türkiye'den firar etmiş gönüllü Rumlar ve Ermenilere güvenmektedir,
- Çoğu Ermeni olan 2000 kişi Batum'da teçhiz edilerek Kars'a gönderilmiş ve bunlar sınırı geçerek Osmanlı ülkesindeki Ermeniler ile Kürtleri ayaklanmaya teşvik etmekle, ayrıca postalara saldırarak köprüleri imha etme görevi verilmiştir,
- Gürcüler ayaklanmaya hazır haldedir,
- Sınıra sevk edilen 500 Gürcü askerden çoğu geri dönmüştür,
- Ruslar, henüz Müslümanlardan asker almamıştır.

¹ Melo (Milo), şimdiki adı Zeytin'dir. Artvin'e bağlıdır (Sezen, 2017: 541).

1.2. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Bazı Faaliyetleri

Osmanlı Devleti savaşa girmeden Teşkilât-ı Mahsûsa¹ bölgede faaliyetlerine başlamıştır. Fevzi Çakmak Paşa'nın da belirttiği gibi hem Osmanlı Devleti hem de Rusya bölgede gerilla savaşlarını da ihmal etmemiştir. Rusların teşkilâtlandığı Ermeni çetelerine karşı, Türkler de başta Erzurum'un kuzeyinden Hopa çevresine kadar olan coğrafyada gerilla kuvvetleri oluşturmuştur (2005: 27).

Görevleri, 1877-78 Osmanlı-Rus topraklarında kalan Batum, Ardahan ve Kars sancaklarının ahalileri ile Kafkasya Müslümanlarını ve kuzey-batı İran'daki aşiretleri Rusya'ya karşı ayaklandırmak ve oluşturulacak çete kuvvetleri ile savaş başladığında sızma Harekâtı yaparak Rus ordusunun ikmal yollarına sabotajlar yapmaktır (Bilgin, 2015: 106-107).

12 Ekim itibarıyla Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgedeki çalışma sistemi netleşmişti: Erzurum'da bir genel merkez, Trabzon ve Van'da birer bölge idare heyeti kurulmuştu. Bu durumda sahil ile Artvin arasında Yusuf Rıza Bey, Artvin ile Doğubeyazıt arasında Dr. Bahattin Şakir Bey komutasındaki gruplar faaliyet gösterecekti. Kafkasya'da ise Batum, Kutayıs, Tiflis, Vladikafkas, Megrelistan, Sohum ve kuzeyindeki Lezki eyaletlerinde Teşkilât kurmak, ihtilali hazırlamak ve uygulamak görevi ise Trabzon bölgesine verilmiştir (Bilgin, 2015: 111).

Başarılı olabilmek için elden gelen tüm gayreti hatta daha fazlasını gösterdiği belgelerden ve telif eserlerden anlaşılan Yusuf Rıza Bey, Artvin ve civarındaki en önemli isimlerden birisidir². Yusuf Rıza Bey, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın tam ve etkin bir şekilde örgütlenmesi için neredeyse herkesle görüşmüştür.

Yusuf Rıza Bey, işgal altındaki topraklarda Murgul'da ticaretle meşgul yeğeni Çoşkun-zâde İsmail Ağa vasıtasıyla Artvin'de bir örgütlenme yapmıştır. İsmail Ağa Rus vatandaşı olmasının verdiği kolaylıkla kısa sürede Artvin ve çevresindeki örgütlenmeyi tamamlamış, daha sonra da bir Ermeni'nin ihbarıyla tutuklanarak Sibiry'a sürülmüştü. Bu örgütlenme de Kadir Ağa ve Mehmet Efendi, Murath'da (Maradit) Şükrü Efendi, Murgul'da Edip Bey gibi isimler vardı. Ayrıca Olur-Çataksu'da (Tavuskert) Ahmet ve Mustafa efendiler, Göle'de Reis Bey ve Derviş Ağa, Çıldır'da Ağa Bey ve Dede Bey, Örtülü Köyü'nde (Şenkaya) Asker Bey, Esrail'de (Oltu-Kömürlü-Aşağımernis) Ramiz Bey, Başköy'de Bekir Bey, Oltu-Çatak'ta Kenan Bey, Oltu-Ayyıldız Köyü'nde (Pitkir) Sudi Bey (Bilgin, 2015: 115-116).

Yine bugünlerde farklı bir olay yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, sınırda bir Rus askerini yakalayınca Rusya bu olaya fazla gecikmeden benzer bir cevap vermiştir. Yakalanan Rus askerine karşılık olarak Batum'da Osmanlı vatandaşları gözaltına alınmıştır. Arşiv belgesinin birinde gözaltına alınan kişi dokuz (9); başka bir belgede ise yüz elli (150) civarında yazmaktadır (BOA, HR. SYS. 2247-3). Batum'da Ruslar tarafından gözaltına alınanlardan biri olan Hopalı Ali Paşa'nın yakınları Trabzon Valiliği'ne her gün müracaat ederek devletin bu hususta elden geleni biran evvel yapmasını ister. 11 Ekim 1914'te Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta askerlerin sebepsiz yere yakaladıkları

¹ Hanioglu'nun "propaganda teşkilâtı" (2011: 568); Stoaddart'ın "fark edilmesi güç, göze çarpmayan gizli bir örgüt"; dediği Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Maliye Bakanı Cavit Bey de "O gizli bir askeri örgütlenme idi. Bakanlığın kararı ile yapılan bir organizasyon değildi" olarak bahseder (Stoaddart, 2014: 63-64). Fakat en gizemli açıklamayı örgütlenmeyi yakından tanıyanlardan Arif Cemil yapmıştır: "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın iç yüzünü anlayabilmek için, İttihat ve Terakki'nin iç yüzünü bilmek gerekir" (1997: 9). Kafkas Cephesi'nde çeşitli görevlerde ve çoğu zaman ordu karargahında kurmay subay olarak görev yapmış olan Aziz Samih İter, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın gereksiz olduğunu düşünmektedir (2007: 25).

² Yusuf Rıza Bey, İttihat ve Terakki'nin kadroları arasında önde gelen isimlerden biridir. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi Yusuf Rıza Bey hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Yusuf Rıza Bey, Ahıska'dan göçerek Artvin'in Çayağzı (Korzul) Mahallesine yerleşen bir ailedendir. Aileye Yolustası oğulları derlerdi. Askerî okulu Selanik'te okumuştur. Artvinli Çoşkun-zâde İsmail Ağa'nın (1863-1939) dayısıdır. (Bilgin, 2015: 6).

bu Rus askerinin sıfat ve kişilik açısından hiçbir önemi olmadığını, Rusya’da gözetiminde bulunan Osmanlı vatandaşlarının serbest bırakılmalarını sağlamak için bu Rus askerinin iadesinin uygun olacağını belirtir (BOA, DH. ŞFR, 444/14). Hem önemli bir komuta kademesinde olmayan Rus askerinin alıkonulması hem de bunun karşılığında o kadar Osmanlı vatandaşının gözetiminde tutulmasının durumu değerlendirilmiştir. Bir hafta sonra (18 Ekim) Rus askerinin iadesi emredilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 444/123).

Kısa bir süre sonra Ruslar da Osmanlı vatandaşlarını serbest bırakmıştır. Devlet Arşivi’ndeki belgeye göre 5 Kasım’da (BOA, HR. SYS. 2247-3), ATASE belgesini kaynak göstererek yazan Bilgin’in eserinde ise 12 Kasım’da bir Rus gambotuyla 150 civarında Osmanlı vatandaşı memleketlerine gelmiştir. Bilgin “...bir Rus gambotu Kopmuşburnu yakınında Rus ve Türk karakollarının arasındaki sahile yanaşıp, Rusya’da esir olarak alıkonan Osmanlılardan yüz elli kadar kadın, çocuk ve birkaç ihtiyarı, onlarla birlikte Hopalı Ali Paşa ve yeğeni Hüseyin Efendi’yi sahile bırakmıştı” diye yazar. Gelen kişiler sahilden yürüyerek Abuislah köyüne¹ gelmişlerdir (Bilgin, 2015: 182).

2.OSMANLI DEVLETİ’NİN SAVAŞA DÂHİL OLMASINDAN SONRA ARTVİN VE CİVARINDAKİ GELİŞMELERE DAİR

29 Ekim Karadeniz Baskını sonrasında Osmanlı Devleti ile Rusya karşılıklı olarak savaş ilan etmiştir. Rusya’nın savaş ilan etmesinden sonra sınırdaki çatışmalar hakkında İttihat ve Terakki hükümeti gazetelere bilgi vermiştir. Sise ve kara rağmen Ruslarla çarpışmanın yaşandığı ve başarılı olduğu, Rus mevzilerine girildiği tebliğ edilmiştir (Devlet Arşivi, 2013: 87). 10 Kasım’da, Iskaristi (Subaşı) kordon noktasındaki siperde Rus çetesi tarafından ateş edilmesi sonucu nöbet tutan bir Türk askeri bacağında yaralanmış ve olaya sebep olan kişi Potoçur’daki (Dülgerli ve Soğucak) kordonda yakalanarak Rize’ye gönderilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 447/56).

11 Kasım’da Rusya’ya savaş ilan edildiğinde Arhavi’de bulunan Yusuf Rıza Bey, 500 mükellef ve 300 gönüllüden oluşan bir kuvvetle cuma günü (13 Kasım 1914) Potoçur, Iskaristi ve Sultanselim mıntıklarından baskın tarzında düşman topraklarına saldırıya geçmeyi planlamıştır. Plana göre kendisine karşı Artvin’den gönderilmesi muhtemel olan kuvvetlerin oyalanması için Yusufeli tarafından bir birliğin yanılma harekâtı yapması gerekmektedir. Batum’un bombalanması da planlanmıştır; fakat vaktini netleştirmemişlerdir. Yenibahçeli Nail Bey ise Rize hapisanesinden aldığı adamların da bulunduğu 800 kişilik bir kuvvetle 12 Kasım’da Trabzon’dan ayrılmıştır. Müfrezelerdeki şevk ve isteğin zafere olan inancı artırdığı ancak eldeki silahların yetersiz olması nedeniyle İstanbul’dan silah gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH. ŞFR, 447/126).

Daha sonraki günlerde silah ve cephane başta olmak üzere yokluğu hissedilen ne varsa yine talep edilmiştir. Birliklerin elindeki mevcut Avusturya tüfeklerinin cephanesi tükenmiş olması ve martini tüfeklerin ise iğne tutaklarının bozulduğu sebebiyle hem tüfek hem de tamir için gerekli yedek parça istenmiştir (BOA, DH. ŞFR, 455/78). Karadeniz’de deniz egemenliğinin kurulmaması hâlinde başarının beyhude olacağı, sıcak çatışmalara girenler tarafından Osmanlı hükûmetine hatırlatılmıştır (BOA, DH. ŞFR, 448/95); fakat Osmanlı donanması Rusların sahilleri bombalaması karşısında yeterli cevabı verememiştir (Besbelli, 1976: 80).

18 Kasım’da Artvin yakınlarındaki iki karakolda Türk-Rus birlikleri çatışmış ve üç Rus askeri öldürülmüştür (BOA, DH. ŞFR, 449/25). Yine aynı günlerde Van firkasında bulunan 300 Ermeni askeri

¹ Günümüzdeki adı Esenkıyı’dır. Hopa’ya 10; Artvin’e 70 km uzaklıktadır. Abuislah ya da Azlağa da denilen yol kenarında bulunmaktadır. <https://drummerlizard.com/esenkıyı-koyu-hopu-hopu-azlaga-abuislah/> (erişim tarihi: 9.12.2020)

Rus tarafına firar etmiştir. Yakalanan firarilerden 70 Ermeni ile 15 Kürt idam edilmiştir. Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın bölgeye gelmesiyle Artvin'deki hareketin genişletilmesi düşünülmüştür (BOA, DH. ŞFR, 450/62; BOA, DH.ŞFR, 450/131).

Aralık ayının ilk günlerinde Teşkilât-ı Mahsûsa'nın sayesinde Artvin, Ardanuç ve Şavşat ele geçirilmiştir. Bahaeddin Şakir Bey, Artvin'e doğru yola çıkmıştır. Bunlar Türkler açısından sevindirici olsa da bölgenin askerî merkezi olan Erzurum'a civar vilayetlerden erzak sevkinin ve mevcut doktor sayısının az olması, tıbbi malzeme eksikliği nedeniyle yaralılar perişan bir hâldedir (BOA, DH. ŞFR, 451/102). Maradidi¹ kasabası, Stange Bey ve Rıza Bey tarafından ele geçirilince kasaba sakinleri çok mutlu olmuştur. Mutlulukla birlikte çok güzel bir ziyafet verilmiştir. Arif Cemil; şampanyanın da olduğu, mükellef bir sofraya kurulduğunu yazmaktadır (1997: 145).

Teşkilât-ı Mahsûsa geçici bir süreliğine Borçka'yı merkez tutmuşlardır. Teşkilâta bağlı müfrezeler etkinlik sahasını genişletmiş, Gürcistan içlerindeki Keda bile işgal edilmiştir. Çürüksu Nehri civarında tutunabilmeyi ve Batum-Ardahan demiryolunun tahrip edilerek Batum'un tamamen kuşatma altına alınabilmesi planlanmıştır (BOA, DH. ŞFR, 451/100).

Aralık ayının ilk haftasında Artvin'deki kuvvetler Ardahan'a ilerlemiştir. Bahaeddin Şakir Bey ile Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey telgraflar sayesinde iletişim hâindedir (BOA, DH. ŞFR, 452/27). Bahaeddin Şakir Bey, Artvin ile Ardahan arasında 250 süvari ve 3000 piyade kuvvetini bir araya getirmiştir. Sayıyı daha da artırma çalışmaları devam etmiştir. Ardahan'a üç saatlik mesafede bulunan askerlerin sağlık malzemesine ihtiyacı vardır (BOA, DH. ŞFR, 453/89). Tek mesele eksik malzemeler değildir. Telgraflara yansıdığı kadarıyla Teşkilât-ı Mahsûsa yöneticileri arasında bazen anlaşmazlıklar da olmaktadır (BOA, DH. ŞFR, 455/12).

Karargâhını Artvin'de kuran Dr. Bahaeddin Şakir Bey, 18 Aralık 1914 tarihinde Artvin'den eşine yazdığı mektupta, "*Erzurum'dan Yusufeli kazasına geçtim. Buradan sonra Ardanuç'a ve oradan da Artvin'e geldim. Buralar hep bizim müfrezelerin zapt ettiği yerlerdir*" diyerek ele geçen bölgeyi kabaca tarif eder (Cemil, 1997: 138-139).

Aralık ayının sonlarında 3. Ordu'ya bağlı üç kolordu Sarıkamış'ı almak için büyük bir kuşatma harekâtı başladığı günlerde bölgede de savaş devam etmektedir. Rusların karadan ve denizden saldırıları sonrasında pek çok çete reisi öldürülmüştür. Bir buçuk aydır savaştan askerler yorgun düşmüştür. Teşkilâtın komutanlarından olan Yusuf Rıza Bey mecburen müfrezeleri biraz da olsa ricat ettirmiştir. Ayrıca bölgedeki Müslüman ahali mecburi olarak biraz daha içlere göç etmek zorunda kalmıştır (BOA, DH. ŞFR, 455/103). Yusuf Rıza Bey'in başka bir telgrafında asker takviyesi yapılmaması nedeniyle Borçka'nın 10 kilometre ilerisinde Şubani (Alaca) ve Pehlivan (Güreşen) arasında bir müdafaa hattı oluşturularak savunmaya geçildiği, bu hattın elden çıkması durumunda Borçka'nın ve Artvin-Ardahan yolunun elden çıkması kuvvetle muhtemel olduğu; müfrezelere katılacak olan Acaralılar ve Gürcülerin silah beklediği; Makıryal'da (Kemalpaşa) düşmana direnilmişse de kuvvetin çok zayıf olduğu ve taleplerinin süratle karşılanmazsa sonucun felaket olacağı (BOA, DH.ŞFR, 455/123)².

¹ Borçka ilçesine bağlı Muratlı

² Bazıları sonuna kadar hatta biraz daha ilerisine kadar sabredebilir; ama bir yerde patlar. Çaresizlik içerisindeki Yusuf Rıza Bey de yeri geldiğinde "isyan" etmiştir. "Terk etmeğe mecbur bulunduğumuz bütün köy ve kasabaları düşman yakmakta ve yüz binlerce ehl-i İslâm kadın ve çocuk dağlarda aç ve sefil kaçmakta, yakalananlar Rusların ayakları altında aranılmakta, ırz ve namus mahvolmaktadır. Bu kadar feryatlarımızın mukabili iki tabur olsun gönderilmediğinden bu faciaların buradan mezâlimin karşısında kalplerimiz parçalanmaktadır. Bunları Allah kime soracaktır?" (Bilgin, 2015, s. 317). Bu feryadı, Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey, Trabzon Valisi vâsıtasıyla Rıza

Aralık ayının son gününde Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen “mahremdir” ibareli telgrafta Türklerin moralini kısmen de olsa düzelterek haberler vardır. Rusların Tavuskert'te (Çataksu) bulunan 600 kişilik taburu kuşatılarak 200'ü öldürülmüş, 400'ü de esir alınmıştır. Yusuf Rıza Bey'in bildirdiğine göre diğer kuvvetler Ardahan'a çok yaklaşmıştır (BOA, DH. ŞFR, 455/149). Sonraki gün Ardahan alınmıştır (BOA, DH. ŞFR, 456/27).

Sadece bir gün sonra (1 Ocak 1915) ve yine Yusuf Rıza Bey'den gelen haberler iyi değildir. Kendisi Artvin-Ardahan yolu ile Pehlivan (Güreşen) müdafaa hattını elde tutmaya çalışmaktadır; ancak Rusların karadan ve denizden üstün kuvvetlerle yaptığı saldırılar sonucu Pehlivan (Güreşen) hattı yarılmıştır. Ayrıca Ruslar, Ohordiya'ya (Şerefiye) kadar ilerlediği için Borçka-Çifteköprü-Subaşı hattı savunulmaya çalışılacaktır; fakat kuvvetlerin büyük kısmının firar etmesi yüzünden Borçka'nın düşme ihtimali belirmiştir. Diğer taraftan Rus gemileri iki gündür Makıryal'ı (Kemalpaşa) bombaladığı için buradaki kuvvetler geri çekilmek zorunda kalacaktır. Yusuf Rıza Bey, tüm bu olumsuzlukların nihayetinde Hopa'nın düşebileceğini hatırlatmaktadır. Yine bu telgrafta Rusların ele geçirdikleri köyleri yakarak katliam yaptıkları kayıtlıdır (BOA, DH. ŞFR, 456/29). Sarıkamış'a düzenlenen harekât da zaten bir fecaatle devam etmektedir. Türk ordusu çok zor durumdadır.

2 Ocak 1915 tarihli ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen “fevkalade mahrem ve müstaceldir” ibareli telgrafta Hopa'nın işgal edilmesi tehlikesine dikkat çekilmiştir. Hopa Kaymakamlığı, mevcut durumu izah ettiği telgrafında 23 Aralık 1914 tarihinden beri Gönye (Gonio) yakınlarındaki Kuvaryat (Kvariati) mevkinde devam eden çarpışmalar sonucunda Türk birliklerinin denizden destek alan Ruslar karşısında tutunamayarak 1 Ocak 1915 tarihinde (Hopa'nın 12 km kuzey-doğusundaki) Abuislah'a (Esenkiy) çekilmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Ayrıca, Hopa'nın hem sınır taburunun ve hem de Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerinin hareket üssü ve deposu olduğu, Abuislah'ta savunma yapmaya çalışan birliklere ve Rıza Bey'in müfrezelerine denizden ve karadan destek olunmazsa Hopa'nın işgal tehlikesi belirtilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 456/40).

Çifteköprü'de bulunan Yenibahçeli Nail Bey'den Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey'e çekilen 3 Ocak 1915 tarihli ve “mühim, müstacel, mahrem ve mahsusdur” ibareli telgraf aslında Türk ordusunun o bölgedeki ve o günlerdeki durumunu genel olarak özetler gibidir:

Hem [Yusuf] Rıza Bey hem de bendeniz bu işlerin uzmanı değiliz. Çünkü eldeki kuvveti iyi kullanamadık. Asker aç, çıplak ve perişan bir hâldedir. Askerlerin yarısından fazlası firar etmiştir. İşgal ettiğimiz yerlerden çekilmek zorunda kaldık. Bunun neticesi olarak da buralardaki Acaralılar Rus zulmüne uğradı. Ruslar karadan da Hopa'ya ilerlemektedir. Düzenli birlik gönderilmediği takdirde sadece Hopa değil; Rize'ye kadar olan tüm bölge Rus işgaline uğrayacaktır (BOA, DH.ŞFR, 456/45).

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili İsmail Enver Paşa, Üçüncü Ordu'nun komutasını bizzat ele almak için başkentten Sarıkamış'a gelmişti. Durumun perişan olduğunu yazan Nail Bey'in yukarıdaki telgrafına aynı gün Mehmet Talat Bey tarafından verilen cevap çaresizliğin gizli itirafı gibidir. Mehmet Talat Bey, İstanbul'dan takviye asker beklenmesinin beyhude olduğunu, Ardahan'dan kuvvet çekilebileceğini ve orasıyla temas kurulabileceğini, telaşa gerek olmadığını ve imkânsızlık içinde çalışmanın kendilerine yakıştığını yazmıştır (BOA, DH. ŞFR, 48/260.1). Ardahan'ı ele geçiren Bahaeddin Şakir Bey de zor durumdadır.

Bey'e Enver Paşa'nın Sarıkamış'taki harekâta kumanda ettiğini ve kendisiyle irtibat kuramadığını yazdıktan sonra “telâşa ve beyhude feryatlara lüzum yoktur” cevaplar (BOA, DH. ŞFR, 48/260.1).

Rus kuvvetlerinin saldırıları karşısında dayanacak güçleri kalmadığından Onuncu Kolordu'dan acilen bir tabur ile top ve mitralyöz gönderilmesini talep etmiştir. Fakat bilindiği gibi tam da bu günlerde 9. 10. ve 11. Kolordular Sarıkamış harekâtındadır. Askerlerin çok önemli bir kısmı Ruslardan daha çok iklimle, coğrafya ve soğuklarla hem de ne soğuklarla mücadele etmiştir. Fakat sıfırın altındaki 30 küsur dereceyle kimse baş edemeyeceği için Türk ordusu Allahüekber Dağları'nda heykel gibi donup kalmıştır (Gül-Uzun, 2020: 229). Erzurum Valisi Hasan Tahsin Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta Bahaeddin Şakir Bey'in Sarıkamış taraflarında kesin neticenin alınacağı birkaç günü beklemesini yazmıştır (BOA, DH. ŞFR, 456/76). Bir taraftan soğuk bir taraftan Rusların ateşi arasında eriyen ordunun maneviyatı çok ciddi zarar görmüştür. Hayatını kaybedenler şehit olmuştur; ama geriye kalanlar esir düşme korkusunu yaşamaktadır (BOA, DH. ŞFR, 456/120).

Bu çaresizlik içerisinde Türk müfrezeleri fazla dayanamamış ve Ardahan'ı Ruslara bırakmak zorunda kalmışlardır. Stange Bey ile Bahaeddin Şakir Bey Ardanoç'a çekilmiştir. Vali Hasan Tahsin Bey'den Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey'e çekilen 7 Ocak günlü telgrafta çetelerin Ardahan'da yaptığı yağmacılık ve benzeri münasebetsizlikler yüzünden bu durumun meydana geldiği, Stange Bey'in tahminine göre Ardahan'ı alan Rusların Batum'a ilerleyebilecekleri, bunu önlemek için de denizden bir miktar kuvvet sevk edilmesi gerektiğini yazmıştır (BOA, DH. ŞFR, 456/112). 9 Ocak 1915'te Stange Bey Ardanoç'ta dağılmış olan birlikleri toplayarak Artvin'e çekilmek istiyordu. Hafız İsmail Hakkı Paşa da bu kararı uygun bulmuştu (Yalçın, 2008: 27).

Birliklerin morali bozulduğu gibi komuta kademesinde de birbirleri hakkında memnuniyetsizlik aşikâr olmuştur. Artvin'de bulunan Bahaeddin Şakir Bey 10 Ocak'ta Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbulat Bey'e çektiği telgrafında İstanbul'dan beri beraberinde bulunanlardan Şakir Niyazi Bey'in namuslu bir şekilde vazifesiyle meşgul olduğunu; ancak Yakub Cemil Bey'in davranışlarından memnun olmadığını, bu nedenle kendisinin bir an önce İstanbul'a geri çağırılması gerektiğini belirtmiştir (BOA, DH.EUM.KLH, 5/18)¹. Daha sonraki günlerde Yusuf Rıza Bey ile Nail Bey'in de araları açılmıştır (BOA, DH, ŞFR, 461 /78)².

Yusuf Rıza Bey, 10 Ocak gecesi Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey'e yazdığı "mahrem ve mahsustur" ibareli telgrafında eldeki tüm silahların Acaralılara dağıtılmasına rağmen ricat sırasında bunların elden çıktığını, ellerinde bulunan Avusturya silahlarının cephanesinin tükendiğini, Trabzon'da ise sadece beş yüz tüfek bulunduğunu ve bu yüzden acilen beş bin tüfeğe ihtiyaç olduğunu, kendisinden silah isteyen Bahaeddin Şakir Bey'in müfrezesinin de Ardahan çatışmalarında tamamen dağıldığını ve sabah vaktinde (11 Ocak 1915) her taraftan hücumla geçilmesinin planlandığını yazmıştır (BOA, DH.ŞFR, 457/16).

Bu günlerde İttihat ve Terakki tarafından başarısızlıklara sansür uygulansa da Rusya'daki gazeteler Osmanlı'nın mağlubiyetini yazmaktadır (Devlet Arşivleri, 2013: 130).

Bölgedeki Teşkilât-ı Mahsûsa üyeleri Dâhiliye Nezareti'nden çok acilen ihtiyacı olanların teminini istemiştir. Askere, subaya ihtiyaç zaten kaçınılmazdır. Soğuşun en şiddetli olduğu günlerde özellikle gönüllü askerlerin uygun kıyafete ihtiyacı vardır (BOA, DH. ŞFR, 457/62). Bazen de düşmandan ele geçirilen topları kullanabilmek için İstanbul'dan topçu istenmiştir (BOA, DH. ŞFR, 457/39). Artvin'de

¹ Bahaeddin Şakir Bey'in "Yakup Cemil'i İstanbul'a çağırın" ricası hemen ciddiye alınmış ve Yakup Cemil de emrindeki 80 kişilik müfrezeyi Halid Bey'e bırakarak İstanbul'a dönmüştür (BOA, DH.ŞFR, 457/93). Daha sonra Üçüncü Ordu da konudan haberdar olmuştur. bkz. BOA, DH.ŞFR, 49/23. Teşkilât-ı Mahsûsa yöneticileri arasında savaşın da getirdiği haletiruhiye sebebiyle anlaşmazlıklar olduğu gibi birbirlerine destek oldukları da kayıtlar arasındadır (bkz. BOA, DH.ŞFR, 461/78 ve BOA, DH.ŞFR, 461/79).

² M. Bilgin, bu anlaşmazlığı Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Trabzon başkanlığına her ikisinin de talip oluşuyla açıklar. Bkz. Bilgin, 2015: 367.

bulunan Bahaeddin Şakir Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 14 Ocak 1915 tarihli telgrafta silah meselesi için Borçka'da bulunan Yusuf Rıza Bey ile görüştüğünü; ancak onun da elinde silah olmadığını, bir tabur kadar olan düzenli birliğin ordudan aldıkları izinle yarın Ardanuç'tan Artvin'e çekileceğini; fakat Ardanuç'u tahliye etmenin buradaki Müslümanları Rus kılıcına teslim etmek anlamına geldiğini yazmıştır (BOA, DH. ŞFR, 457/93; BOA, DH.EUM.2.Şb, 3/71).

Kar yağışının çok olması ve doğal olarak da soğğun şiddeti karşısında kıyafetsizlik, gıdasızlık en önemli sorundu. Hopa'dan erzak gelmesi mümkün olmadığından ihtiyaçların bir kısmı Artvin ve çevresinden temin edilmiştir (Yalçın, 2008: 24). Çaresizlik içinde olan birliklere takviye yapabilmek için şartların zorlandığı yine belgelerden anlaşılmaktadır. Yusuf Rıza Bey'in müfrezesine katılmak üzere Trabzon, Polathane (Akçaabat) ve Fol'da (Vakfikebir) 1320 kişinin yola çıkmaya hazır. Bunlar 16 Ocak günü topluca Borçka'ya gönderilecek ve Giresun'dan gelen jandarma taburu ise 13 Ocak'ta yola çıkacaktır (BOA, DH. ŞFR, 457/99). Mahkumların da cephelede savaştırılmasının uygun olduğu gündeme gelmiştir; fakat istenilen fayda sağlanamamıştır (bkz. Gül, 2020b: 741-759).

14 Ocak 1915'te Stange Bey, Melo Hudut Taburu'na Oltu'nun düşmesi üzerine Artvin'e çekilme emrini vermiştir (Yalçın, 2008: 27). 17 Ocak 1915 gecesi Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye ve Harbiye nezaretlerine çekilen telgrafta durumun vahameti biraz daha anlaşılmaktadır. Hopa Kaymakamlığı'ndan alına bilgiye göre Abuislah (Esenkayı) ve Sultanselim'deki (Köprücü) kuvvetler dağılarak dağlara doğru çekilmişlerdir. Zalona'daki (Koyuncular) kuvvet de zor durumdadır. Ruslar, sahili ve askerinin bulunduğu mevkiileri denizden ve karadan sürekli olarak top ateşi altında tutmakta ve bu nedenle sahilde kontrol kaybedilmiştir. Ruslara karşı koyabilmek ve Hopa'yı muhafaza edebilmek için Borçka, Atine (Pazar) ve Viçe'den (Fındıklı) kuvvet getirilmeye çalışılmaktadır. Bu kuvvetler yetiştiği takdirde düşman püskürtülebilir. Telgrafta ayrıca bölge halkının iç bölgelere doğru çekilmekte olduğu ve sayısı altıyı bulan Rus gemilerinin akşama kadar Abuislah (Esenkayı) sırtlarını topa tutarak karanlık basınca Batum'a doğru gittiği bilgisi de bulunmaktadır (BOA, DH. ŞFR, 458/49).

18 Ocak 1915'te 3. Ordu'dan Stange Bey'e gelen telgrafta mecbur kalmadıkça Ardanuç'u terk etmemesini, Artvin'e çekilmemesini emretmiştir. *“Ancak Stange Bey bu telgraftan önce Artvin'e gelmiştir. Artvin'e ulaştıktan sonra her tarafa hâkim ve etrafı görmeğe müsait olan Artvin Kilisesi civarında komutanlarını toplayarak şehrin savunması ile ilgili gerekli talimatları vermiştir”* (Yalçın, 2008: 28). 3. Ordu Kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa, iki gün sonra (20 Ocak) Stange Bey'e, *“Her hâlde Artvin'i o kadar şiddetle müdafaa ediniz ki icap ederse Artvin müfrezesinin mezarı olsun”* demiştir (Yalçın, 2008: 28).

Yusuf Rıza Bey ile Hopa Kaymakamlığı'ndan alınan telgraflarda verilen yeni bilgiye göre Rusların üstün kuvvetlerle saldırması üzerine Sultanselim (Köprücü) mevkiisi düşmüştür. Geri çekilen Türkler, Zurbici (Yoldere), Çavuşlu ve Başköy arasında yeni bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Bu durumda Hopa büyük tehlike altına girdiğinden Hopa Kazası hükümetinin Arhavi'ye nakline karar verilmiştir. Talep edilen silahların kısa sürede gönderilmemesi durumunda vaziyetin daha da kötüleşebileceği belirtilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 458/64). Ruslar Hopa ve Arhavi'yi bombalamaya devam ederken bir yandan da Batum-Artvin yolunu ele geçirebilme amacındadır (BOA, DH. ŞFR, 458/85).

Sarıkamış'taki facianın hemen ardından (1915 Ocak ayının ikinci haftası) Hafız İsmail Hakkı Paşa, Rusların eline geçirmeye çalıştığı yerlerde mücadele eden birliklere destek olabilmenin yollarını aramıştır. Sarıkamış harekâtından geriye kalan askerlere ve denizdeki kuvvetlere *“Batum yönüne bir alay yetiştiriniz. Donanma faaliyet göstereyin.”* diye feryat ediyordu. Çoruh Vadisi'nden Ardahan ve Batum'a kadar ilerleyen Stange Bey Müfrezesi ve Teşkilât-ı Mahsûsa birlikleri ile hudut taburundan ibaret olan Türk kuvvetleri taarruza geçen Rus kuvvetleri karşısında Artvin, Borçka ve Hopa'ya çekilmişlerdi. Çok

zor şartlar altındaki Türk birlikleri insanüstü bir gayretle mücadelesine devam ederek düşmana zayıf verdirme başarımlarıdır (Ünalp, 2015: 502).

Teşkilât-ı Mahsûsa üyelerinden olan Arif Cemil şahit olduğu pek çok hadiseyi kitabında yazmıştır. Hopa'nın devamlı olarak denizden bombalanmasının halk üzerindeki tesiri ve buna karşı kurulan bir tuzaktan da “*Hopa'yı topa tutan gambot*” başlığı altında bahseder. Hopa'ya çok yakın olan Batum'da bulunan iki bacalı eski bir Rus gambotu her gün ve her gece Hopa'yı bombardıman etmektedir. Halkın can güvenliğini tehdit eden bu gambota karşı tedbir olarak Hopa açıklarına mayın dökülmesi düşünülmüştür. Bunun için görevlendirilen kayıklar kaymakamın emriyle daha önceden toplattırılan Rus torpillerini Hopa'nın açıklarına döşemişlerdi. Her gün ve her gece ateş ederek Hopalıların başına bela olan bu gambotun yaralanmasını ya da batmasını bekleyen, büyük bir zevkle izlemek için gizlenenler hayal kırıklığı yaşamıştır; fakat tam olarak gizlenemeyen bu tuzak işe yaramamıştır. Ruslar bunu fark etmiş ve önce torpillere ateş ederek etkisiz hâle getirmeyi denemiş; işe yaramayınca da gambottan filikalarla gelen Ruslar tarafından toplatılmıştır (Cemil, 1997: 122-124).

Hopa'nın direnmesine destek için Giresun seyyar jandarma taburundan 656 asker kayıklarla gönderilmiştir; fakat askerlerin ellerinde bulunan silahlar eski martini dir. Ruslarla mücadelenin etkili olabilmesi için yeni mavzer tüfeklerine ihtiyaç vardır (BOA, DH. ŞFR, 458/86). Hopa'yı kurtarmak için Pehlivan (Güreşen) mıntıkasında Ruslara karşı bir saldırı hazırlığı yapılırken Çoruh Nehri'nin sağ tarafındaki kuvvetlerin bozulması üzerine müfrezeler daha geriye çekilmek zorunda kalmışlardır. Yusuf Rıza Bey bu olaylardan sonra Borçka'yı elde tutmanın daha da zorlaştığını bildirmiştir (BOA, DH. ŞFR, 458/72). Kazak süvarileri ve Ermeni çeteleri Tavuskert, Şavşat ve Acara halkına katliam yapmışlardır. Silahı olmayan ve büyük acılar yaşayan Müslüman ahali, Teşkilât-ı Mahsûsa yöneticilerinden silah istemektedir; fakat verilecek silah yoktur ve İstanbul'dan talep edilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 459/5).

Çaresizlik içerisinde kıvranan bazı yöneticiler komuta yetkisinin değişmesine umut bağlamıştır. Yusuf Rıza Bey tarafından 27 Ocak 1915 tarihinde Dâhiliye ve Harbiye nezaretlerine çekilen “mahrem ve müstaceldir” ibareli telgrafta şöyle yazmaktadır:

Şıtanga Bey'in Pehlivan (Güreşen) mıntıkasında bir çevirme ve taarruz harekâtı başlatmasına rağmen bu mıntika kaybedilmiştir. Bu durumda Borçka'nın elden çıkması kesindir. Eldeki yetersiz kuvvetler ve yetersiz silahlarla daha fazlasını yapmak imkânı kalmamıştır. Bölgeden Teşkilât-ı Mahsûsa birliklerinin çekilmesi, yerlerine seyyar jandarma ve hudud taburu askerlerinin yerleştirilmesi uygun olacaktır. Yusuf Rıza Bey, bahsettiği işlerin yapılması sonrasında komuta yetkisinin ise Stange Bey'e verilmesini talep etmiştir (BOA, DH. ŞFR, 459/52).

Borçka'da Yusuf Rıza Bey müfrezesinin ateş altındaki durumu aynı zamanda Murgul'daki bakır yatağını da etkilemiştir. Bakır madeni Almanlar için oldukça önemlidir ve bu tehlike altında Arhavi'ye taşınması gündeme gelmiştir. Murgul'daki bütün bakırların Arhavi'ye taşınabilmesi için Artvin Kaymakamlığı, çıkardığı tezkereyle Artvin'deki halkın görevlendirmiştir. Bu sırada Pehlivan mıntıkası Rusların eline geçmiş ve gönüllüler firar etmiştir. Rusların ateşi sonrasında Borçka, 27 Ocak'ta Türklerin elinden çıkmıştır. Bunun üzerine Stange Bey de birliklerini bundan önceki yerine, Artvin'e çekmiştir. Borçka'nın düşman eline geçmesiyle Yusuf Rıza Bey de Murgul'a¹ çekilmiştir (Yalçın, 2008, s. 28). Burada Yusuf

¹ Murgul'un zaptı esnasında Türkler tarafından esirler alınmıştır. Esirlerden birisi Murgul'daki madenlerden birinde çalışan Amerikalı mühendis Morris Caldwell'dir. 21-22 Aralık 1914 tarihli ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta esirin kimliğinin anlaşılması üzerine Trabzon'daki Amerika konsolosuna teslim edildiği haber verilir (BOA, DH.ŞFR, 454/113). İki gün sonraki (24 Aralık 1914) Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı da Trabzon'daki Amerika konsolosuna teslim edilen esir hakkındadır (BOA, HR.SYS, 2216/16-1). Yaklaşık bir hafta sonra (2 Ocak 1915) Dâhiliye Nazırı namına Emniyet-i

Rıza Bey'in mazeretlere sığınmak yerine elden gelenin daha fazlasını yapmak gibi oldukça önemli bir işin hatırlatılması yerinde olacaktır. Yusuf Rıza Bey, Murgul'daki bakır fabrikasından elde ettiği makineler ve yerli halktan temin ettiği ustalarla bu tüfeklerin tamiri için bir atölye kurmuştur. Bilgin'in tespitine göre bu atölyede günde 50-60 silah onarılabiliyordu (Bilgin, 2015: 236). Murgul'daki fabrikada hastane faal hâle getirilmişti. Ayrıca ilaveten yüz yataklı iki hastane daha kurulmuştu. Op. Dr. Tevfik Bey de Yusuf Rıza Bey'in yanındaydı ve maiyetindeki dört tıbbiye talebesi ile elden geleni yapıyordu. Yaralılar peyderpey Trabzon'a sevk ediliyordu (Bilgin, 2015: 319).

Ruslar, Borçka'da 10.5'lik ve 15'lik obüsler kullanırken Türk sahil müfrezesi Rus donanmasının sıkı ablukası nedeniyle iâşe sıkıntısı çekmekteydi (Yasubuğa, 2016: 44). Ocak ayının son günlerinde durumun çok daha kötü olduğu Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey'e çekilen telgraftan öğrenilmektedir. Vali Cemal Bey, Yusuf Rıza Bey'den aldığı bilgileri aktarmıştır. Buna göre, eldeki kuvvetler artık çürüyüp dökülmeye başlamıştır. Küre kışlasında ancak 1200 kişi toplanabilmiş; ama bunlar da açtır. Murgul elde tutulabilirse buradaki bakır fabrikası sayesinde savaşın tüm masrafının bir yılda çıkarılabilme ihtimali vardır. İstanbul'dan yola çıkmış olan subay, asker ve silahlar çok acilen gelmesi gerekirken henüz gelmemiştir. Eldeki subaylar ya hasta ya da maneviyatı bozuk bir hâldedir. Trabzon'dan Rıza Bey'in emrine 700 kişilik üç çete gönderilecektir; ancak silah ve cephaneye eksikliği vardır. Ayrıca asker firarileri için ölüm emri verilecektir. Tüm bunların yanında telgrafta oldukça ilginç bir bilgi daha vardır. Daha birkaç gün öncesinde komuta yetkisinin Stange Bey'e verilmesiyle durumun düzeleceğini ümit eden Yusuf Rıza Bey bu defa da Stange Bey'den memnun olunmadığını ve Üçüncü Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'nın Stange Bey'i acilen göndermesi gerektiğini düşünmektedir (BOA, DH. ŞFR, 459/75).

Yusuf Rıza Bey, yalnızca bir gün sonra, Dâhiliye Nezareti'ne "mahrem ve mahsusdur" ibareli bir telgrafta eldeki silah ve cephanenin yetersizliğini, Hopa'dan Borçka'ya kadar olan hat boyunca savunma durumuna geçildiğini, Karadeniz'in düşman donanmasının kontrolünde olması nedeniyle erzak sevkiyatının zorlaştığını, birliklerdeki jandarma ve Teşkilât-ı Mahsûsa efradının askerî elbiseleri ve yağmurluklarının bile olmadığını, yaralıların Murgul fabrikasındaki hastanede tedavi edilmeye çalışıldığını yazmıştır (BOA, DH.ŞFR, 459/93).

31 Ocak 1915 gecesinde, Artvin'de bulunan Bahaeddin Şakir Bey'den Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey vasıtasıyla Merkez-i Umumi'ye çekilen telgrafta Yusuf Rıza Bey'in yerine askerlikten anlayan birinin gönderilmesi gerektiği, uygulanması imkânsız icraatlara kalkıştığı, kendisi göreve devam ederse Murgul, Artvin ve Şavşat bölgesi ile Lazistan'ın elden çıkabileceği ikazı yer almaktadır (BOA, DH. ŞFR, 459/94).

3 Şubat 1915 tarihli ve Erzurum Valisi Hasan Tahsin Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta da hiç iyi haber yoktur. Ruslar, Müslüman köylerindeki erzak ve hayvanları Denek (?) ve Kars'a götürmüşlerdir. Rum ve Ermeni çeteleri katliam yapmaktadır. Kapan köyünde düşman saldırısı püskürtülmüş ve Rus birliklerinden 15 kişi öldürülmüştür. Türklerden de iki şehit ve 3 yaralı vardır (BOA, DH.EUM.2.Şb, 4/39)¹. Artvin'de bulunan Bahaeddin Şakir Bey'den Dâhiliye Nazırı Mehmet

Umumiye Müdürü İsmail Canbulad Bey'den Trabzon Vilayeti'ne çekilen telgrafta Amerikalı mühendis Morris Caldwell hakkında talimat verilene kadar hiçbir şey yapılmaması emredilir (BOA, DH.ŞFR, 48/248). Tarafsız bir devlet olan Amerika'nın vatandaşına oldukça dikkatli davranılır. İki gün sonra (4 Ocak 1915) Hariciye Nezareti'nden Amerika Sefareti'ne gönderilen yazıda kısaca bir bilgi verilir (BOA, HR.SYS, 2216/16-2).

¹ Başkumandanlık Vekaleti tarafından yayımlanan cephelelerdeki son durum hakkında bilgi veren resmî bültende Artvin ve Murgul'da Ruslara mukavemet edildiği ve bazı mevkiilerde düşmanın püskürtüldüğü açıklanmıştır (BOA, DH.EUM.VRK, 14/57). O kadar mağlubiyet arasında bu haberi açıklamakla savaş bölgesini merak eden

Talat Bey'e çekilen 12 Şubat 1915 tarihli telgraftan Yakub Cemil Bey'in savaş bölgesine yeniden gelme durumunun değerlendirildiği, geri gelmek istiyorsa asker toplayarak bir an evvel buraya gelmesi ve Bahaeddin Şakir'e bağlı olmak şartı öğrenilmektedir. Yakub Cemil Bey eğer dönmeyecekse 8-10 subay ile bin kadar kaput veya ceket gönderilmesi istenmiştir. Telgrafta ayrıca taleplerin yeterince seri ve ciddi cevaplanmadığına dair bir sitem vardır (BOA, DH. ŞFR, 461/34).

Çatışmalarda ele geçirilen Rus esirlerden bilgi alan Yusuf Rıza Bey bunu hemen (13 Şubat 1915) Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. 4 Rus alayının Acara ve Çoruh'un birleştiği yerde toplandıklarını, bunların yakında Hopa'yı işgal amacıyla saldırıya geçeceklerini, başlarında mirliva (tuğgeneral) rütbesinde bir komutan bulunduğunu ve alaylarda Müslüman askerlerle birlikte Rum ve Ermenilerin de olduğunu söyleyen esirler doğru bilgi vermiştir (BOA, DH. ŞFR, 461/43). Hopa bölgesinde büyük erzak sıkıntısı yaşandığı için Canik Sancağı'ndan mısır gönderilmesiyle ahalinin açlığına çözüm düşünülmüştür (BOA, DH. ŞFR, 462/46).

21 Şubat 1915 tarihli ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen "mahremdir ve bizzat hall olunacaktır" ibareli telgrafta Teşkilât-ı Mahsûsa taburlarına erzak, levazım ve bir miktar para dağıtıldığı, bunların bölük bölük harekete geçmeye başladıkları; ancak taburların idaresinde zafiyet olduğu vurgulanmaktadır. Yusuf Rıza Bey'in bir de bu sorunla uğraşmak zorunda kaldığı, bu nedenle refakatine mutlaka birkaç subay daha gönderilmesi istenmiştir. Erzurum'dan gönderilen dağ toplarının mühimmatı ve hayvanları ile teslim alındığı, Samsun'dan kara yoluyla yapılan sevkiyatta büyük zorluklar çekildiği ayrıca düşman baskısı olmadığı takdirde deniz nakliyatının daha iyi olacağı belirtilmiştir. Trabzon'da eksikliği görülen şeker, gaz ve camın İstanbul'dan gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 462/46); fakat işler umulduğu gibi gitmediği gibi askerler ve halk gittikçe zorlu şartlarda Ruslara karşı direnmeye çalışmaktadır. 25 Şubat 1915 tarihli telgrafta Hopa Kaymakamlığı'ndan alınan bilgiler vardır. Buna göre, düşman gemileri Abuislah (Esenkiy) ve Bucak sırtlarını bombalamaktadır. Iskaristi (Subaşı) bölgesindeki saldırılar ve üç-dört gündür devam eden çarpışmalar sonucunda, Ruslar Zalona (Koyuncular), Kuşnasti (Cankurtaran Geçidi), Hiçopa (Başoba) ve Çifteköprü'ye kadar ilerlemişlerdir. Ruslar, Türklere göre daha çoktur ve silahları daha etkilidir. Iskaristi (Subaşı) ve Kuşnasti'deki (Cankurtaran Geçidi) birlikler dirençli bir savunma yapmalarına rağmen askeri yetkililer Kisebaşı'na (Sugören) çekilme emri vermişlerdir. Bu durum üzerine kaymakam da Hopa'daki memurlarla birlikte Arhavi'ye çekilmeye karar vermiştir (BOA, DH.ŞFR, 462/105). Birkaç saat sonra Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne "Hopa'nın Rusların eline geçtiği" telgrafi çekilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 462/106). Hopa'nın düşmesinden sonra geriye çekilen birlikler Murgul ve Artvin'i savunacak şekilde yeni bir müdafaa hattı oluşturmuştur. Yusuf Rıza Bey de bu süreçte ağır şekilde dizanteri olmuştur. Bu nedenle birliklere komuta edecek binbaşı rütbesinden yüksek ve mümkünse kurmay sınıfından bir subayın tayin edilmesini talep etmiştir (BOA, DH. ŞFR, 463/24).

Hopa'yı işgal eden Ruslar aralıksız olarak silah, cephane, erzak ve asker yığılmışlardır. Mart ayının ilk haftasında Rus donanmasına mensup 4 torpido korumasında 4 nakliye gemisi, silah cephane ve erzak getirmişti (Yalçın, 208: 246). Bu tarafta ise aylardır yokluğun tüm çeşitleriyle mücadele eden askerler ve subaylarda mecal tükenmişti¹. Stange Bey de bunlardan birisidir. 14 Mart 1915'te, 3. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafında tamamen pes ederek Rusların önünden çekilmeyeceğini; ama sayıca çok ve donanımı oldukça iyi olan Rus kuvvetleriyle mücadelesinin mümkün olmadığını belirterek

vatandaşların merakı giderilmiştir. Halbuki durum faciadır. Savaş bölgesindeki asker ve halk büyük zorlukların ortasındadır.

¹ Kayıkçılar çok zor şartlar altında gerekli malzemeleri getirirken köylü kadınlar da sırtlarında 40-50 kiloluk çuvaları taşımışlardır. "Özellikle Arhavi bölgesindeki köylü kadınlar gönüllü olarak yaklaşık iki yıl bu hizmette çalışmıştır" (Bilgin, 2015: 237).

ya kendisine iyi bir kıta gönderilmesini ya da kendisinin başka bir komutanla değiştirilmesini rica etmiştir. Stange Bey'in bu talebine üç gün sonra 3. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Felix Guze'den verilen cevapta taleplerinin karşılanmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir (Yalçın, 2008: 32)¹.

Ruslar 14 Mart 1915'te Arhavi'ye girmiş, iki gün sonra denizden bir taburluk bir kuvvet çıkartmıştır. 16 Mart'ta Türklerin son karakolları da Arhavi Deresi'nin doğusunda çekilmiştir (Bilgin, 2015: 389,390).

19 Mart 1915 tarihli telgrafta Hopa ve Arhavi'nin düşmesinin ardından bölgede Rusların ilerleyişinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Lazistan Mutasarrıflığı ile Yenibahçeli Nail Bey'den alınan bilgiyi Dâhiliye Nezareti'ne aktaran Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in telgrafında Viçe (Fındıklı) ahalisinin de Ruslara teslim hazırlıklarına başladığı, düşman korkusundan ahalinin Atine (Pazar) ve Rize taraflarına hicret etmeye başladığı, bu nedenle Lazistan bölgesine takviye kuvvetler gönderilmesi ve donanmanın destek vermesi gerektiği kayıtlıdır (BOA, DH. ŞFR, 465/97)².

Rusların, Hopa'yı işgali sonrasında Osmanlı-Rus hududu eski hâlini almıştı. Bu sırada Stange Bey'e, III. Ordu tarafından kuvvetlerinin bir kısmı ile Artvin'den ayrılıp sahil kısmına geçmesi emredildi. Artık, Artvin'i, Melo Hudut Taburu kumandanı Kıdemli Yüzbaşı Hakkı Bey ve Teşkilât-ı Mahsûsa kuvvetleri tarafından savunulacaktı. Ruslar bu süreçte tekrar Murgul Vadisi'ne girmişti (Bilgin, 2015:395).

Ruslar, 16 Mart'ta Çoruh'un sağından ve solundan taarruz planları yaparken. Bu sırada Teşkilât-ı Mahsûsa Alayı ve Melo Hudut Taburu; Artvin müfrezesi adıyla birleştirilmiştir. Müfrezenin kumandanlığına ise binbaşılığa yeni Halit Bey atanmıştır (Bilgin, 1915: 416). Rusların sayıca fazlalığının yanında etkili silahları, donanma desteği karşısında Türk kuvvetleri günden güne eriyordu. Taarruzları karşısında devamlı olarak çekilme vardı. 27 Mart itibarıyla Artvin'den çekilme başlamıştır (Bilgin, 2015:426).

Ruslar denizden ve karadan keşif faaliyetlerini sürdürmeye ve kıyı sahillerine ateş etmeye devam etmiştir (Karaca, 2016: 105). Türkler çekilmek zorunda kaldıktan sonra Ruslar burada katliam yaptırmıştır. Yağma, yakma, işkenceyle öldürme, çocuk-yaşlı demeden katletme konusunda oldukça tecrübeli olanlar arasında Ermenilerin ilk sırada olduğunu pek çok kaynak haber vermektedir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı dünya tarihi ve Türk tarihi açısından en önemli olaylardan biridir. Bu savaşın yıkıcı etkisi ve diğer tesirleri dünyanın tamamına yakını tarafından hissedilmiştir denilebilir. Almanların baskıları neticesinde savaşa dâhil olan Osmanlı Devleti hiç ummadığı bir neticeyi yaşamak zorunda kalmıştır. Almanların sadece kendi menfaatini düşündüğünü burada hatırlatmanın kıymet-i harbiyesi olmayabilir elbette; fakat aynı Almanların, Türkleri bazı noktalarda ateşe attıkları hatırlatılmalıdır. Rus donanmasına ait sıradan gemiler Kasım (1914)-Ocak (1915) arasında Kemalpaşa ve Hopa başta olmak

¹ Guze, Stange Bey'e özetle "Maruz kaldığınız müşkülât malumdur. Ordu size yeni asker gönderemez, başka bir komutanla değiştirilmeniz de mümkün değildir; çünkü şu sıra orada metin bir kumandana lüzum vardır. Mevcut vazifenizi bırakmakta ısrarlıysanız bu hususta Liman Paşa'ya müracaat ediniz" şeklinde cevaplamıştır. (Yalçın, 2008: 32).

² Sonraki günler Türkler açısından daha da kötüdür. Artvin ve Kafkasya muhacirlerinden 20-25 bin kişi Erzurum Vilayeti tarafından Sivas'a doğru yola çıkmıştır. Bu muhacirler Sivas dâhilinde uygun köylere yerleştirilmiştir. Ancak muhacirlerin işesi için kâfi miktarda ödenek olmadığı için Sivas Valisi Ahmed Muammer Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne 19 Nisan 1915 tarihinde telgraf çekilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 468/11).

üzere Doğu Karadeniz sahilini bombalarken, Türk kuvvetlerini ve halkı öldürürken Alman Amiral Souchon kumandasındaki Osmanlı deniz kuvvetleri olaya seyirci kalmıştır. 29 Ekim’de Osmanlı Devleti’ni oldubittiyle savaşa sokan Souchon kendi devleti için görevini yapmıştır. Burada “yaralı bıraktığın seni öldürür” kuralı hatıra gelmelidir. Zira 29 Ekim’de Rus donanmasına öldürücü darbe vuramayan Osmanlı Devleti bunun faturasını çok acı ödemiştir. Savaşın gidişatını önemli ölçüde etkileyen bu mesele tam olarak tahlil edilmelidir.

Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı’nın kara savaşlarındaki perdesi Artvin ve çevresinde açılmıştır. Teşkilât-ı Mahsûsa savaşa resmî olarak girilmesine daha aylar varken bölgede faaliyetlerine başlamıştır. Rus hâkimiyeti altındaki ırkdaşlarını ve dindaşlarını topluca bir isyana hazırlamak, düşmanın ulaşım ve iletişim ağlarına zarar vermek gibi görevlerini Kafkas Cephesi’nde yapan Türk birlikleri ilk başlarda başarılı olmuştur.

93 Harbi’nden bu yana işgal altında yaşayan halk huzurlu değildi. Osmanlı Devleti’nin başarılı olmasını yıllardır bekleyen Müslüman halk aynı zamanda başarısızlık söz konusu olursa Rusların vahşete varan bir cezalandırmasının olacağına da farkındaydı. Savaşın başlarında ve bazı mevkide kazanılan başarı varsa da asker-silah-cephane yokluğu yüzünden telafisi zor yenilgiler de alınmıştı. Başkumandanlık Vekâleti tarafından yayımlanan cephelerdeki son durum hakkında bilgi veren resmî bültende Artvin ve Murgul’da Ruslara mukavemet edildiği ve bazı mevkilerde düşmanın püskürtüldüğü açıklanarak “savaş bölgesinde işler yolunda gidiyor” havası oluşturulmak istenmişti. Hâlbuki ortada net bir başarısızlık, asker ve halkın çektiği acı vardır. Tarih boyunca neredeyse her yönetim kamuoyunun başarısızlığı bilmesini istememiştir. Önünde sonunda öğrenilecek başarısızlığı kolay kolay hiçbir hükümet zamanında itiraf etmemiştir. Burada da böyle bir durum söz konusudur.

Teşkilât-ı Mahsûsa için gönüllü çarpışanlar başta olmak üzere düzenli birliklerin de en büyük problemlerinin başında subay, asker, silah ve cephane eksikliği vardır. Türk donanmasının sahildeki güvenliği sağlayamaması yüzünden Rus donanması sahildeki hem askerî kuvvetlere hem de sivillere zarar vermiştir.

1915’in daha baharı başlamadan Artvin ve çevresinde kısa süreliğine Türklerin olan topraklar kısa süre sonra tamamen Rus hâkimiyetine geçmiştir. Özellikle Ermeniler tarafından Müslümanlara katliam söz konusudur. Rus devletinin ahalisi olan Müslümanlar, Türk birliklerine verdikleri destek için cezalandırılmıştır. Rusya’da 1917’de, Bolşevik ayaklanması olmasa ve 28 Ekim 1917’de ihtilalle neticelenmese bölgedeki eziyetler devam edecekti. 18 Aralık 1917 günü Erzincan Bırakışması imzalandıktan sonra Müslümanların acıları önemli ölçüde bitmiştir denilebilir. 1918’de geldiğinde Brest-Litovsk Antlaşması yapıldı ve sonrasında Batum, Ardahan ve Kars yeniden Türk toprağı olmuştur.

KAYNAKLAR

- Alkan, N. (2020). *İmparatorluğun Son Savaşı, Birinci Dünya Savaşı’na Neden ve Nasıl Girdik?* Timaş Yayınları.
- Aydın, M. (1995). Elviye-i Selâse. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C.11, s.68). İstanbul.
- Bardakçı, M. (2014). *İttihatçının Sandığı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Besbelli, S. (1976). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (VIII. Cilt) Deniz Harekâtı*. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Bilgin, M. (2015). *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi Sol Kanat Muharebeleri (1914-1915)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cemil, A. (1997). *1. Dünya Savaşı’nda Teşkilât-ı Mahsûsa*. Arba Yayınları.
- Çakmak, Fevzi. (2005). *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi Harekâtı -1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar*. Yayına Hazırlayan: Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş, Ankara.

- Devlet, N. (2009). 1905 Rus Meşrutiyeti ve Rusya Türkleri. *100. Yılında II. Meşrutiyet, Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 467-508.
- Eksik, B. (2018). *Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Göymen, İ. (1969). *Türk Hava Harekâtı, (Birinci Dünya Harbi IX. Cilt)*. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları.
- Gül, M. F. (2020a). II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı Başlangıcına Devrin Siyasi Olaylarına Genel Bir Bakış, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(2), 1090-1116.
- Gül, M. F. (2020b). Savaşa Düşen Mahkûma Sarılır mı? I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Mahkûmlardan Faydalanma Düşüncesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 741-759.
- Gül, M. F. Uzun, A. (2020). A New Memory Space: Sarıkamış (Kars/Turkey). *Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization*, ed. Gerry O'Reilly. Spinger, 229-246.
- Hafız Hakkı Paşa. (2014). *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*. Yayımlayan: Murat Bardakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (2011). Teşkilât-ı Mahsûsa. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 40, 568-569.
- Harp Ceridesi (Stange Bey Müfrezesi. I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi*. (2008). Hazırlayan: H. Yalçın. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hart, B. L. (2018). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Kerim Bağrıaçık (çev). Timaş Yayınları.
- İlter, A. S. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik (yay. haz.) Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Karaca, A. (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Askeri Stratejisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Okatan, Y. (2019). *Rus Telgraf Belgelerine Göre 93 Harbi Kafkas Cephesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*. (2013). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Özçelik, M. (2006). *Türk Basınında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci*. (Master Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rus Dışişleri Gizli Arşivinin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Girişi*. (2018). Çeviren ve hazırlayan: Azad Ağaoğlu, Ötüken Neşriyat.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Yayınları
- Stoaddart, P. H. (2014). *Teşkilât-ı Mahsûsa*. Hediye Lale Birsaygılı (çev). Yarı Yayınları.
- Tuna, O. (2014). Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914). *OTAM*, (36), 201-227.
- Uzunçakmak, S. (2019). *I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Ünalp, R. (2015). Birinci Dünya Harbi Sırasında Kafkas Cephesi'ndeki Casusluk Faaliyetleri (1914'ten 1918'e kadar), *100. Yılı münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu 25-27 Eylül 2014/Erzurum*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 493-530.

Yapıcı, H. (2011). *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Kafkas Cephesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yasubuğa, S. (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Arşiv Belgeleri (T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye, Emniyet Şubesi

Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye, Evrak Odası Kalemî

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye, Kalem-i Hususi

Hariciye Nezareti, Siyasi

Dâhiliye Şifre Kalemî